

Ірина ГРИНИК

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТІВ

У статті представлено програму психолінгвістичного дослідження етнічної толерантності з метою визначення зовнішніх та внутрішніх чинників етнічно толерантної особистості. Результати цього дослідження дали змогу урахувати виявлені особливості у розробці програми, спрямованої на формування етнічної толерантності особистості студента.

***Ключові слова:** етнічна ідентичність, етнічна толерантність, психолінгвістична експертиза.*

Постановка проблеми. Сьогодні Україна намагається стати суб'єктом міжнародної співпраці, що зумовлює її широковекторну кооперацію з іншими країнами за напрямками економічної, культурної, релігійної, військової та політичної взаємодії.

Процес інтеграції України неминуче супроводжується труднощами у взаємодії громадян, що є носіями інших національно-культурних просторів. Окрім цього, ці труднощі підсилюються існуванням неподоланих соціально-психологічних стереотипів періоду тоталітаризму у масовій свідомості значної частини населення пострадянського простору, що знаходить відображення у проявах нетолерантності до громадян, які розмовляють іншою мовою, мають інші релігійні погляди чи інші суспільно демократичні цінності.

Міжетнічні контакти зафіксувалися в історичній перспективі у таких формах, як геноцид, асиміляція, сегрегація та інтеграція. Саме інтеграція передбачає таку сумісність представників різних етнічних (культурних) груп, які ґрунтуються на принципі толерантності.

Важливим аспектом вивчення механізмів гармонійного полікультурного спілкування є визначення меж між етнічною толерантністю як визнанням інших культур і цінностей та етнічною ідентичністю як чітким усвідомленням своєї приналежності до етнічної групи. Актуальним у вивченні етнічної толерантності є її взаємозв'язок з позитивною етнічною ідентичністю, відтак, унормоване усвідомлення особистістю себе як члена певної етнічної групи зумовлює поважне ставлення до інших. Попри те, що значною мірою етнічна толерантність зумовлюється особистісними характеристиками постаті студента, важливого значення набувають умови соціального макро- і мікросередовища, які регулюють толерантне ставлення до інших. Серед таких умов важливу роль, на наш погляд, відіграє правове регулювання етнічної толерантності, закріплене законами Конституції України, які можуть бути вивчені шляхом психолінгвістичної експертизи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Операціоналізація поняття толерантності у психології та визначення його релевантного поля дає змогу виокремити основні лінії у тлумаченні етнічної толерантності, адже остання несе на собі значний відбиток загальної толерантності (Л. Завірюха [2], Л. Засекіна [4], Н. Іванова [5], Т. Кириленко [6] Н. Паніна [12] та ін.). Вивчення поняття толерантності в межах етнічної психології продемонстровано у працях Н. Лебедєвої [7]. Учена зазначає, що “етнічна толерантність є основоположною запорукою мирного існування суспільства: “...міжкультурна толерантність, терпимість – ось до чого повинно йти і поступово йде людство. У результатах групових міжкультурних контактів: геноциді, асиміляції, сегрегації і інтеграції можна побачити єдину послідовну лінію, що показує, як люди поступово “вчилися” уживатися з неподібними на них людьми, як від повної нетерпимості до культурних відмінностей здійснювався перехід до дедалі більш складних і толерантних форм взаємодії. Соціальній та крос-культурній психології ще належить зрозуміти, що саме забезпечує повноцінний контакт культур, який не приводить до збитку жодної з них” [7, 135].

На думку Л. Засекіної, при вивченні етнічної толерантності доцільно враховувати особливості етнічної ідентичності особистості: яким чином етнічна ідентичність впливає на міжособистісну взаємодію та толерантне ставлення до інших у полінаціональних

середовищах. Учена порушує питання про те, де закінчується межа етнічної ідентичності, і чи не переростає вона згодом в етнічну упередженість [4].

Логічність цього запитання Л. Засекіна обґрунтовує, послугуючись тлумаченням соціальної ідентичності, запропонованим Е. Еріксоном. Він зазначає, що соціальна ідентичність, це не лише те, ким людина є і ким би вона хотіла бути, а те, ким би вона не хотіла бути за жодних обставин [цит. за: 4]. “У цьому контексті цілком логічно припустити про те, що усвідомлене небажання людини належати до певної групи і є психологічним механізмом упередженості стосовно цієї групи,... межа між етнічною ідентичністю і етнічною упередженістю є дуже хиткою і зникає тоді, коли усвідомлення приналежності до етнічної групи трансформується у чітку організовану диспозицію, що виражає негативне ставлення до інших через усвідомлення своєї більшості шляхом визнання іншої меншовартості. Етнічна упередженість відрізняється від особистісної упередженості тим, що негативне ставлення зумовлено не характерологічними рисами особистості, а її приналежністю до певної етнічної групи” [4, 102].

З іншого боку, на наше глибоке переконання, толерантне ставлення до інших етнічних груп можливе лише за умови сформованої власної позитивної етнічної ідентичності, адже поважати інших неможливо без поваги до себе як носія етнічних цінностей і представника конкретного національно-культурного простору. Незнання чи повна відсутність рефлексії щодо свого етнічного походження становить основу етнічної байдужості особистості, що є двовекторною: як у напрямі до інших, так і стосовно себе.

Це підтверджується і думкою Г. Солдатової про те, що негативну і позитивну етнічну ідентичність відділяє рівень норми, при цьому негативна етнічна ідентичність представлена етнонігілізмом, етноізоляцією та етнофанатизмом [11].

Подібна думка простежується у праці Д. Леонтьєва. Учений зазначає, що позитивна ідентичність особистості, зокрема етнічна, слугує стимулюючим бар'єром для прояву інтолерантності. Адже позитивна ідентичність породжує такий образ власного Я, який не потребує “самовиправдовування чи самоствердження за рахунок інших” [8].

Виходячи з цього, вважаємо, що позитивна етнічна ідентичність і рівень норми як усвідомлення особистістю своєї приналежності до певного етносу безпосередньо пов'язана з толерантністю. Відтак структурні компоненти моделі етнічно толерантної особистості повинні містити когнітивні, афективні і конативні характеристики не лише стосовно інших етнічних груп, а й своєї нації. Інша річ, що ці характеристики не повинні набувати відтінків етноцентризму і домінувати над полікультурними і міжетнічними особливостями.

Мета статті – представити результати дослідження етнічної толерантності у вигляді психолінгвістичної експертизи.

Поняття судово-психолінгвістичної експертизи як різновиду судово-психологічної було введено до наукового обігу В. Батовим та М. Коченовим (1974). Психолінгвістична експертиза, як правило, розглядається разом із лінгвістичною та почеркознавчою і визначається критерієм методики [3, 10]. Завдання, на розв'язання яких спрямована експертиза потребує комплексного підходу у сукупності психолінгвістичної, лінгвістичної та почеркознавчої експертизи.

Слід розмежовувати такі види психолінгвістичної експертизи [4]:

1. Експертиза, що спрямована на встановлення автора тексту або виявлення категоріальних ознак мовця, які дають можливість встановити автора. До таких ознак належать стать, вік, національність або рідна мова, місце народження або місце довготривалого проживання, рівень освіченості тощо.

Орієнтовний перелік питань, на розв'язання яких спрямована експертиза: чи є конкретна особа автором тексту? Чи є конкретна особа автором кількох різних текстів? Чи є автор та виконавець тексту однією або різними особами? Чи складений текст кількома авторами? Які риси соціально-демографічного портрета автора можна встановити за досліджуваним текстом? Яка є основна мова спілкування (рідна мова) автора тексту? Чи простежуються в тексті ознаки, які можуть свідчити про незвичний психофізіологічний стан автора? Чи створений текст документа під диктовку або шляхом переписування? Чи створений текст документа з навмисним перекручуванням писемного мовлення? Чи містять висловлювання автора статті негативну або позитивну оцінку конкретної особи та її діяльності? Які значення мають слова,

словосполучення, фрази в тексті? Розв'язання завдань, поставлених перед авторознавчою експертизою, можливе лише за наявності відносно великого тексту (не менше 500 слів).

2. Експертиза, спрямована на встановлення тимчасових ознак автора тексту, наприклад, його емоційного стану. Такий вид експертизи є подібним до судово-психіатричної експертизи тексту, хоча призначення останньої – встановлення осудності обвинуваченого.

3. Експертиза, спрямована на визначення умов створення досліджуваного тексту.

4. Експертиза, спрямована на встановлення завчасно спланованого викривлення фактів, що викладені у тексті.

5. Експертиза, що спрямована на встановлення наявності у тексті змістових та інших ознак, які дають змогу порушити питання щодо обвинувачення автора тексту за визначеними статтями Кримінального кодексу України, Конституції України та інших законів. До них належать статті, що стосуються розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі, пропаганди війни, насильства та жорстокості, посягання на права і свободи людини, честі, гідності та здоров'я населення, втручання в особисте життя громадян, підриву безпеки держави, обмеження загально-визнаних прав людини.

Предметом психолінгвістичної експертизи у цій статті є законодавство України, яке регулює й стримує прояви ксенофобії.

Конституція України містить п'ять статей щодо трактування права етнічних, національних меншин, іноземців та осіб без громадянства у нашій державі.

Стаття 11: “Держава сприяє консолідації та... розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України” [1, 6].

Стаття 21: “Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах” [1, 9].

Стаття 24: “Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками” [1, 10].

Стаття 26: “Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов’язки, які і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України” [1, 11].

Стаття 37: “Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров’я населення, забороняються” [1, 18].

У цитованих вище текстах законодавства України вживаються основні поняття, виражені в термінах чи термінологічних висловлюваннях: обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, етнічного та соціального походження, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі. Ці поняття можна розділити на дві групи: об’єктивні та суб’єктивні.

Об’єктивні поняття охоплюють такі позиції, як обмеження громадянських прав; пропаганда війни, ворожнечі; розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності; прийняття того, що люди є вільними і рівними.

Суб’єктивні поняття відображають такі аспекти: розпалювання ворожнечі; політичні, релігійні, етнічні переконання.

На противагу об’єктивним, суб’єктивні поняття мають психологічний характер; до них належать розпалювання міжетнічної ворожнечі, нетерпимості і загалом (негативно оцінюваних) соціальних почуттів особистості. Розпалювання та збудження інтолерантності у суспільстві пов’язане із усвідомленням національних почуттів, з проблемою етнічної чи конфесійної ідентичності. Поняття переконань тісно пов’язане з поняттям соціального настановлення, за М.М. Слюсаревським, яке тлумачиться як соціально детермінована схильність особистості чи групи до заздалегідь визначеного ставлення-позиції стосовно того чи іншого соціального об’єкта [9]. Відтак політичні переконання пов’язані із соціальними настановленнями стосовно політичних об’єктів,

релігійні – із релігійними і конфесійними об'єктами, тоді як етнічні – із етнічними об'єктами чи суб'єктами.

Розпалювання ворожнечі власне і ґрунтується на соціальних настановленнях і етнічних переконаннях людини, якщо останні охоплюють ксенофобні тенденції і виконують, відповідно ксенофобні функції: знанневу, ціннісну і захисну. Знаннева функція ксенофобних настановлень і переконань ґрунтується на спрощеному розумінні етнічних особливостей різних спільнот, які визначають відмінні способи діяльності їх представників. Ціннісна функція ксенофобних соціальних настановлень і переконань виявляється у тому, що людина етнічно самостверджується шляхом пригнічення інших, виражаючи ілюзорні ціннісні орієнтири стовно формування етнічної ідентичності.

Захисна функція ксенофобних соціальних настановлень і переконань реалізується в ілюзії того, що людина розв'язує свої внутрішньоособистісні конфлікти, пов'язані із формуванням етнічної ідентичності, дійсно поглиблюючи суперечності в етнічній міжособистісній взаємодії, які згодом дедалі більше поглиблюють внутрішньоособистісний конфлікт людини.

Отже, для гармонійних стосунків людини із фізичним і соціальним світом важливого значення набувають толерантні соціальні настановлення і переконання, які усувають етнічну ворожнечу, і сприяють консолідації та розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності особистості як представника певного національно-культурного простору. Як зазначалося вище, ворожість як стійкий прояв поведінки особистості є важливим параметром авторитарної особистості, що іменується як деструктивність і цинізм.

У контексті нашого дослідження проведення асоціативного експерименту визначається необхідністю ґрунтовного вивчення когнітивного компонента етнічно толерантної особистості.

Словом стимулом в асоціативному експерименті слугувало поняття “етнічна толерантність”. Досліджуваним кількістю 50 осіб – студентам Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка надавалась інструкція дати першу асоціацію, що спадає їм на думку.

У результаті було зібрано 34 асоціації, оскільки 16 з них кілька разів повторювалися (терпимість, вихованість, добросовісність,

культура, інтелігентність, великодушність, характер, пунктуальність, уважність, цінність, прагматичність, акуратність, людина, порядність, моральність, стриманість, впевненість, тактовність, комунікабельність, повага, шляхетність, врівноваженість, спокійність, охайність, доброзичливість, чемність до інших, риса людини, манери, ввічливість, відданість, свобода, симпатичний, лицар), які слугували теж стимулами в іншій групі досліджуваних кількістю 69 осіб. У результаті було отримано розмаїття асоціацій.

Як зазначає В. Серкін, якщо у групі кількістю 30 і більше осіб асоціація при описі будь-якого стимулу використана трьома або більшою кількістю досліджуваних, вона застосована не випадково і слугує семантичною універсалією поняття, закладеного у стимул [10, 76]. Низка не випадкових асоціацій на конкретне словостимул називається асоціативною семантичною універсалією стимулу у конкретній вибірці досліджуваних. Як правило, семантичні універсалиї аналізуються якісно.

Найчастотнішими універсалиями поняття “етнічна толерантність” є вихованість (19), доброта (18), охайність, чистота (17), спілкування, чесність (16), поведінка (15), врівноваженість (11).

Результати якісного аналізу асоціативної семантичної універсалиї стимулу свідчать про те, що в уявленнях студентів етнічна толерантність безпосередньо заглиблюється в особистісні якості людини. Глибший аналіз змісту асоціацій дає змогу побачити, що толерантність, на думку студентів, здобувається в ході соціалізації особистості і є набутою властивістю особистості як результат її виховання.

Іншим психолінгвістичним методом вивчення етнічної толерантності в уявленнях студентської молоді у нашому дослідженні був метод семантичного диференціалу. Студентам (69 осіб) пропонувалося дослідити це поняття відповідно до фактора оцінки, сили і активності за шкалою від -3 до 3. Відмінності конотативного значення за трьома факторами – оцінки, сили і активності – виявилися значущими на рівні $p < 0,05$ (див. табл. 1).

Як видно з таблиці, середнє конотативне значення найбільше виражене за фактором оцінки, при цьому позитивність цього значення наближається максимум до 2,00 балів із можливих 3,00, що свідчить про те, що етнічна толерантність в уявленнях студентської молоді не є крайньо вираженою позитивною рисою.

Таблиця 1

**Відмінності конотативного значення поняття
“етнічна толерантність” за трьома факторами**

Назва фактору	Показник конотативного значення
Фактор оцінки	1,81
Фактор сили	1,40
Фактор активності	1,37

Висновки. Етнічна толерантність – важливий показник особистісної зрілості людини. Її формування визначається цілою низкою детермінант. Серед них провідна роль належить зовнішнім чинникам (етносоціальний контекст взаємодії), що відповідно впливають на виникнення адекватного ставлення до представників різних етнічних груп (внутрішні чинники). Етнічна толерантність відображає особистісні настановлення, які виникають на основі розуміння себе та інших у процесі міжетнічної взаємодії.

Проведене емпіричне дослідження показало, що перебування у міжетнічному просторі та розуміння його соціально-правового поля здійснюють позитивний вплив на прояв етнічної толерантності студентів в умовах українського суспільства, підвищують рівень сформованості у них когнітивного, афективного і конотативного компонентів етнічної толерантності.

Подальших досліджень потребує проблема розробки відповідної програми, спрямованої на формування етнічної толерантності студентів, беручи до уваги цілісну особистість у сукупності мотиваційної, пізнавальної та емоційної сфер.

Література

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
2. Завірюха Л. Оволодіння особистістю засадами толерантності у студентському середовищі / Л. Завірюха // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: [зб. наук. праць]. – К.: Ун-т “Україна”, 2004. – 448 с.

3. Засекіна Л.В. Вступ до психолінгвістики : [навчальний посібник] / Л.В. Засекіна, С.В. Засекін. – Острого : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2002. – 168 с.

4. Засекіна Л.В. Феномен толерантності крізь призму етнічного дискурсу / Л.В. Засекіна // Психологічні перспективи. – Випуск 11. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 99 – 109.

5. Иванова Н.Л. Идентичность и толерантность: соотношение этнических и профессиональных стереотипов / Н.Л. Иванова // Вопросы психологии. – 2004. – № 6. – С. 54 – 62.

6. Кириленко Т.С. Толерантність та гармонія особистості / Т.С. Кириленко // Психологічні перспективи. – Випуск 11. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 130 – 136.

7. Лебедева Н.М. Теоретико-методологические основы исследования этнической идентичности и толерантности в поликультурных регионах России и СНГ / Н.М. Лебедева // Идентичность и толерантность ; под ред. Н.М. Лебедевой. – М. : Изд-во Ин-та этнологии и антропологи РАН, 2002. – С. 10 – 35.

8. Леонтьев Д.А. К операционализации понятия “толерантность” / Д.А. Леонтьев // Вопросы психологии. – 2009. – № 5. – С. 3 – 16.

9. Основи соціальної психології : [навч. посіб.] / М.М. Слюсаревський. – К. : Міленіум, 2009. – 495 с.

10. Серкин В.П. Методы психосемантики : [учебное пособие] / В.П. Серкин. – М. : Аспект-Пресс, 2004. – 207 с.

11. Солдатова Г.У. Психодиагностика толерантности личности / Г.У. Солдатова, Л.А. Шайгерова. – М. : Смысл, 2008. – 172 с.

12. Паніна Н.Н. Чинники національної ідентичності, толерантності, ксенофобії та антисемітизму в сучасній Україні / Н.Н. Паніна // Соціологія : теорія, методика, маркетинг. – 2005. – № 4. – С. 26 – 45.

Гриник Ирина. Психолінгвістическое исследование этнической толерантности студентов. В статье представлено программу психолінгвістического исследования этнической толерантности с целью определения внешних и внутренних факторов этнически толерантной личности. Результаты этого исследования позволили учесть выявленные особенности в разработке программы, нацеленной на формирование этнической толерантности личности студента.

Ключевые слова: этническая идентичность, этническая толерантность, психолінгвістическая експертиза.

Hrynyk Iryna. Psycholinguistic study of students' ethnic tolerance. The program of a psycholinguistic study of ethnic tolerance in order to determine the external and internal factors of an ethnically tolerant person is presented in the article. The results of this study made it possible to consider the features found in the development of the program aimed at the formation of ethnic tolerance of the student's personality.

Key words: ethnic identity, ethnic tolerance, psycholinguistic examination.